फलटण संस्थान पुनर्घटना समिति

अहवाल

X:757.23145.N44t
H6
024808

१९४६

फलटण संस्थान पुनर्घटना समिति

अहवाल

प्रकाशक :

रा. ब. के. वि. गोडबोले, दिवाण, सं. फलटण

जुलई १९४६

किंमत १॥ रुपया

मुद्रक : ग. म. वीरकर, राजमुद्रणालय, फलटण

मेजर राजाबहादुर

श्रीमंत सर मालोजीराव ऊर्फ नानासाहेब नाईक-निंबाळकर,

के. सी. आय्. ई., राजेसाहेब, सं. फलटण

यांसी—

आपल्या हुजूर हुकूम नं. १२/२०-११-१९४४ च्या नोटिफिकेशन-प्रमाणें नेमलेल्या 'फलटण संस्थान पुनर्घटना समिती'नें तयार केलेला अहवाल या सोबत आपणांस सादर करीत आहे.

पुणें,
दि. ७-७-१९४६

ध. रा. गाडगीळ
अध्यक्ष
फलटण संस्थान पुनर्घटना समिति

अनुक्रमणिका

पृष्ठ

१ नेमणूक-घटना-कार्य १

(१) नेमणूक, (२) कार्य, (३) आभार.

२ संस्थानबद्दलची सामान्य माहिती ७

(४) भौगोलिक, (५) लोकसंख्या, (६) शेती, (७) उद्योगधंदे.

३ संस्थानच्या उन्नतीसाठीं आजपर्यंत केलेलें कार्य ९

(८) पाणीपुरवठा, (९) बीं-बियाणें, (१०) सहकारी शेती, (११) गुरांचा दवाखाना व जनावरांची पैदास, (१२) इतर मदत, (१३) सहकार, (१४) श्रीलक्ष्मी सेंट्रल को-ऑपरेटिव्ह बँक, लि., फलटण, (१५) उद्योगधंदे, (१६) हातमाग, (१७) शिक्षण-प्राथमिक शिक्षण, (१८) दुय्यम शिक्षण, (१९) उच्च शिक्षण, (२०) वैद्यकीय मदत व सार्वजनिक आरोग्य, (२१) पाणी पुरवठा, (२२) रस्ते व सार्वजनिक इमारती, (२३-२४) सरकारी उत्पन्न व खर्च.

४ समितीनें सुचविलेल्या योजना १५

(२५) योजनांचें सर्वसाधारण स्वरूप, (२६) शेतीसुधारणा, (२७-२८) कोरडवाहू भागांतील पाणीपुरवठा, (२९) जमीन बंदिस्तीच्या योजना, (३०) वृक्षारोपण, (३१) पाणी मुराईचे बंधारे, (३२) धरणें, (३३) हप्तेबंदीनें वसुली, (३४) योजनेचा अंदाजी खर्च, (३५) बांध-दुरुस्ती, (३६) दुर्जल शेती, (३७) धरणांवरील खर्च, (३८) कालव्याखालील शेती, (३९) दूधदुभत्याचा धंदा, (४०) सरकारी दुग्धालय, (४१) पशुवैद्यक खात्याची वाढ, (४२) फलसंवर्धन, (४३) नवीन शेतीपद्धति, (४४) यांत्रिक मशागत, (४५) सुधारलेलें बीं-बियाणें, (४६) जमिनींचें केंद्रीकरण, (४७) कृषियोजना अधिकारी, (४८) कर्ज-निवारण, (४९) सहकारी बँक, (५०) सहकारी पतपेढ्या, (५१) सहकारी विक्रीमंडळ, (५२) बँकेवर सरकारी नियंत्रण, (५३-५४) लांब मुदतीचीं कर्जें, (५५-५६) नवीन कायदे, (५७) उद्योगधंदे, (५८-५९-६०) ग्रामीण उद्योगधंदे, (६१) औद्योगिक अधिकारी, (६२) विजेचा

पुरवठा, (६३) शिक्षण—प्राथमिक शिक्षण, (६४) प्राथमिक शिक्षक, (६५) हजेरी अधिकारी, (६६-६७) सक्तीची योजना, (६८) शालागृह, (६९) वाचनालयें, (७०) शेतकीशाळा, (७१) दुय्यम शिक्षण, (७२) शेतकी व औद्योगिक शाळा, (७३) लोकशाळा, (७४) व्यावसायिक शिक्षणक्रम, (७५) आरोग्य—मध्यवर्ति रुग्णालय, (७६-७७) खेडेगांवांतील दवाखाने, (७८) सार्वजनिक आरोग्यखातें, (७९) गांवसफाई, (८०) खेडेगांवांतील पाणीपुरवठा, (८१) केंद्रगांवें, (८२) मार्गयोजना, (८३) ग्राममार्ग, (८४) नगररचना, (८५) शहरांतील पाणीपुरवठा, (८६) शहरसफाई, (८७) ग्रामरचना, (८८) सार्वजनिक इमारती, (८९) परतलेले सैनिक, (९०) खर्चाचे अंदाजी आंकडे, (९१) कायम स्वरूपाचा खर्च, (९२) चालू खर्च, (९३) अधिकारी व तज्ञ समिती, (९४) जनतेचें सहकार्य, (९५) वाढलेल्या उत्पन्नाची न्याय्य वांटणी, (९६) सुनागरिक वृत्ति.

परिशिष्टें

(अ) योजनेसाठीं लागणारा नवीन अधिकारी व नोकरवर्ग. ५५

(आ) योजनांसाठीं लागणारा अंदाजी खर्च. ५७

(इ) ग्रामगट. ६५

(ऊ) संस्थानची आर्थिक पाहणी. ६७

(ए) बांधावयाच्या सार्वजनिक इमारती. ८५

(ऐ) समितीचे कामासाठीं झालेला खर्च. ८६

(ओ) समितीपुढें साक्षी देणाऱ्या नागरिकांचीं नांवें. ८७

परिशिष्टें

परिशिष्ट अ

योजनेसाठीं लागणारा नवीन अधिकारी व नोकरवर्ग

शेतकी—

१ मुख्य शेतकी अधिकारी
१ शिपाई
१ कामगार

जमीनबांधणी व बंधारे– (पहिलीं दहा वर्षें)

१ इंजिनीयर
१ सीनियर सर्व्हेअर
३ ज्यूनियर सर्व्हेअर
६ मिस्त्री
१८ मजूर
२ शिपाई

(११ व्या वर्षापासून)

१ सीनियर सुपरवायझर
५ मिस्त्री
१ कारकून
२ शिपाई

शेतकी सुधारणा

१ शेतकी पदवीधर
२ कामगार
१ शिपाई

बोअरिंग मशीन-संच

१ ओव्हरसीयर
१ मेकॅनिक
१ एंजिन ड्रायव्हर

जनावरांची पैदास व दुग्धालय

१ मॅनेजर
१ कारकून
१ मुकादम
६ गवळी
३ मोलकरणी
२ गडी
२ शिपाई
२ रखवालदार

सहकारी दुग्ध संस्था

१ मॅनेजर
१ शिपाई
१ असि. मॅनेजर

फळझाडांची पैदास

१ माळी

पशुवैद्यक

१ वैद्यकीय अधिकारी
१ कंपाउंडर

उद्योगधंदे

१ ग्रामोद्योग अधिकारी

सहकार

१ पतपेढी-देखरेख-अधिकारी
१ सहाय्यक
२ कारकून
३ शिपाई

वैद्यकीय उपचार व आरोग्य

१ प्रमुख वैद्यकीय अधिकारी

रुग्णालय

२ एल्. सी. पी. एस्. डॉक्टर
१ एल्. सी. पी. एस्. लेडी डॉक्टर
१ मेट्रन

१ असि. मेट्रन
२ शुश्रूषक (पुरुष)
२ ,, (स्त्री)
१ मिडवाइफ्
२ दाई
१ हेल्थ व्हिजिटर
४ झाडूवाले (पुरुष)
२ ,, (स्त्री)
४ धोबी
४ शिपाई
२ रुग्णवाहन-वाहक (Drivers)
१ स्टोअरकीपर
१ असि. स्टोअरकीपर
३ आचारी
१ शिंपी
२ माळी
१ हेडक्लार्क
१ कारकून
१ टायपिस्ट
१ अकाउंट कारकून

दवाखाना

१ वैद्यकीय अधिकारी
१ मुख्य कंपाउंडर
२ कंपाउंडर (शिक्षित)
१ कंपाउंडर
१ ड्रेसर
१ शिपाई
१ झाडूवाला
१ दाई (स्त्री विभागासाठीं)

ग्रामदवाखाने

५ एल्. सी. पी. एस्. डॉक्टर
५ मिडवाइफ्
५ दाई
५ हेल्थ व्हिजिटर
५ कंपाउंडर
५ झाडूवाले
५ धोबी
५ शिपाई
५ सॅनिटरी इन्स्पेक्टर
१० झाडूवाले
१० मजूर
४ मुकादम

सार्वजनिक आरोग्यविभाग

१ एल्. सी. पी. एम्. डॉक्टर
१ सॅनिटरी इन्स्पेक्टर
२ सब्-सॅनिटरी इन्स्पेक्टर
४ झाडू
४ मजूर
१ ड्रायव्हर
१ कारकून
१ शिपाई

प्रचार

१ प्रचार अधिकारी
१ शिपाई
१ शाहीर
१ ड्रायव्हर
१ क्लीनर

शिक्षण

१५० नवीन प्राथमिक शिक्षक
४ हजेरी अधिकारी

परिशिष्ट आ

योजनांसाठीं लागणारा अंदाजी खर्च

बाब	कायम स्वरूपाचा	प्रतिवर्षी चालू*
पहिलीं पांच वर्षें		
१ शेती	१९,०२,०००	१,४३,३५०
२ उद्योगधंदे	...	९,०००
३ शिक्षण	३,२५,०००	८५,५५०
४ आरोग्य	३,४५,०००	७९,६००
५ नगर व ग्रामरचना	१०,९३,५००	१,०००
६ इतर	१६,०००	११,५००
एकूण ...	३६,८१,५००	३,३०,०००
दुसरीं पांच वर्षें		
१ शेती	१४,९५,०००	१,४३,३५०
२ उद्योगधंदे	...	९,०००
३ शिक्षण	६०,०००	१,२७,९७०
४ आरोग्य	...	७९,६००
५ नगर व ग्रामरचना	९,५९,५००	३५,८००
६ इतर	...	११,५००
एकूण ...	२५,१४,५००	४,०७,२२०
पुढील वर्षें		
१ शेती	...	१,३३,७५०
२ उद्योगधंदे	...	९,०००
३ शिक्षण	...	१,२७,९७०
४ आरोग्य	...	७९,६००
५ नगर व ग्रामरचना	५,७३,५००	३५,८००
६ इतर	...	११,५००
एकूण ...	३,९७,६२०	३,९७,६२०

* सर्व आंकडे हल्लीं होणाऱ्या खर्चाहून जास्त लागणाऱ्या खर्चाचे आहेत.

योजनांचे अंदाजी खर्चाचा तपशील

१ शेतीसुधारणा

पहिलीं पांच वर्षें

बाब	कायम स्वरूपाचा खर्च	† दर वर्षी चालू खर्च	शेरा
१ जमीनबांधणी ...	११,२०,०००	४५,६००	
२ सुधारलेल्या शेतीचा प्रचार ...	...	५,५००	
३ वृक्षारोपण ...	...	७००	
४ यांत्रिक शेती ...	२,००,०००	२३,०००	
५ पाणीमुराईचीं व इतर धरणें ...	३,७५,०००	१२,०००	
६ विहिरी खोदण्यास मदत ...	१०,०००	४,७५०	
७ दुभत्या जनावरांची पैदास व दुग्धालय ...	१,५०,०००	२७,०००	
८ दुधाचा धंदा वाढवणें ...	६,०००	१,५००	चौथ्या वर्षापासून
९ गुरांचा दवाखाना ...	२६,०००	६,५००	
१० फलसंवर्धन ...	१,०००	८००	
११ मेंढरांची पैदास ...	१४,०००	५,०००	
१२ बीं पुरवठा ...	...	५,०००	
१३ शेतकी खातें वाढ ...	...	६,०००	
एकूण ...	१९,०२,०००	१,४३,३५०	

योजनांतून चालू उत्पन्न सरासरी रु. ५७,००० सालिना येईल.

† सर्व आंकडे हल्लीं होणाऱ्या खर्चावर जास्त लागणाऱ्या खर्चाचे आहेत.

दुसरीं पांच वर्षें

बाब	कायम स्वरूपाचा खर्च	दर वर्षी चालू खर्च	शेरा
१ जमीन बांधणी ...	११,२०,०००	४५,६००	
२ सुधारलेली शेती-प्रचार ...	...	५,५००	
३ वृक्षारोपण ...	...	७००	
४ यांत्रिक शेती ...	...	२१,०००	
५ पाणीमुराईचीं व इतर धरणें...	३,७५,०००	१२,०००	
६ विहिरी खोदण्यास उत्तेजन ...	...	४,७५०	
७ दुभत्या जनावरांची पैदास व दुग्धालय ...	...	१७,०००	
८ दुधाच्या धंद्याची वाढ ...	...	१,५००	
९ गुरांचा दवाखाना ...	...	६,५००	
१० फलसंवर्धन ...	...	८००	
११ मेंढरांची पैदास ...	...	५,०००	
१२ बीं पुरवठा ...	...	५,०००	
१३ शेतकी खातें वाढ ...	...	६,०००	
एकूण ...	१४,९५,०००	१,४३,३५०	

योजनांपासून चालू उत्पन्न सरासरी रु. ७३,००० सालिना येईल.

तिसरीं पांच वर्षे

नांव	कायम स्वरूपाचा खर्च	दर वर्षी चालू खर्च	शेरा
१ जमीन बांधणी ...	...	४०,८००	
२ सुधारलेली शेती प्रचार ...	...	५,५००	
३ वृक्षारोपण ...	...	७००	
४ यांत्रिक शेती ...	...	२३,०००	
५ पाणीमुराईचीं व इतर धरणें ...	...	७,२००	
६ विहिरी खोदण्यास उत्तेजन ...	...	४,७५०	
७ दुभत्या जनावरांची पैदास व दुग्धालय ...	...	२७,०००	
८ दुधाच्या धंद्याची वाढ ...	...	१,५००	
९ गुरांचा दवाखाना ...	...	६,५००	
१० फलसंवर्धन ...	...	८००	
११ मेंढरांची पैदास ...	...	५,०००	
१२ बीं पुरवठा ...	...	५,०००	
१३ शेतकी खातें वाढ ...	...	६,०००	
एकूण ...	...	१,३३,७५०	

योजनांपासून चालू उत्पन्न सरासरी रु. ७७,००० सालिना येईल.

२ उद्योगधंदे

नांव	कायम स्वरूपाचा खर्च	दर वर्षी चालू खर्च	शेरा
१ बरड येथें लोंकरीचें शिक्षण ...		३,०००	
२ फलटण येथें गुळवे-शिक्षण ...		१,०००	
३ खास उद्योगधंदे व मजूर अधिकारी ...		३,०००	
४ औद्योगिक शिक्षणास मदत ...		२,०००	
एकूण ...		९,०००	

३ शिक्षण

पहिलीं पांच वर्षें

नांव	कायम स्वरूपाचा खर्च	दर वर्षी चालू खर्च	शेरा
१ सक्तीचें प्राथमिक शिक्षण ...	...	३७,५००	रु. ७,५०० दर वर्षी वाढून पांचवे वर्षी
२ शिक्षकांचे पगारांत वाढ ...	...	१६,५००	पहिले वर्षी रु. १२,९००; दर वर्षी रु. ९०० नें वाढ होऊन पांचवे वर्षी
३ शिक्षकांचें शिक्षण ...	...	५५०	५ जास्त शिक्षक पाठवणें व शिष्यवृत्त्या.
४ नवीन इमारती (प्राथमिक शाळांस) ...	६०,०००	...	रु. १२,००० दर वर्षी हल्लींहून जास्त
५ शेतकी शाळा (पांच) ...	१०,०००	१०,०००	पहिले वर्षी रु. २,०००, दर वर्षी रु. २,०००नें वाढ
६ लोकशाळा तरडगांव व बरड...	५,०००	५,०००	
७ खेडेगांवांतील वाचनालयें ...			
८ हायस्कूलला शेतकी बाजूची जोड ...	... ५०,०००	१,०००	
९ मुलींचें हायस्कूल ...	१,००,०००	१५,०००	उद्योग संवर्धन निधींतून कायम स्वरूपाचा खर्च
१० हायस्कूलला औद्योगिक शाळेची जोड ...	१,००,००० ...		
एकूण ...	३,२५,०००	८५,५५०	

दुसरीं पांच व पुढील वर्षें

नांव	कायम स्वरूपाचा खर्च	दर वर्षी चालू खर्च	शेरा
१ सक्तीचें प्राथमिक शिक्षण ...	...	७५,०००	रु.४५,००० सहावे वर्षी व दर वर्षी रु. ७,५०० नें वाढ होत १० वे वर्षी
२ शिक्षकांचे पगारांत वाढ ...	...	२१,४२०	सहावे वर्षी रु. १७,४०० व दर वर्षी रु. ९०० नें वाढ होत १० वे वर्षी
३ शिक्षकांचें शिक्षण ...	...	५५०	
४ नवीन इमारती ...	६०,०००	...	रु. १२,००० दर वर्षी
५ शेतकी शाळा ...	...	१०,०००	
६ लोकशाळा ...	...	५,०००	
७ खेडेगांवांतील शाळांस वाचनालयें	...	१,०००	
८, ९, १० हायस्कूल ...	...	१५,०००	
एकूण ...	६०,०००	१,२७,९७०	

४ आरोग्य

नांव	कायम स्वरूपाचा खर्च	दर वर्षी चालू खर्च	शेरा
१ इस्पितळ ...	२,६५,०००	७६,८८०	
२ खेडेगांवचे दवाखाने ...	६५,०००	३३,३००	
३ सार्वजनिक आरोग्य खातें ...	१५,०००	११,५४०	
एकूण ...	३,४५,०००	*१,२१,७२०	

*चालू खर्चाचे आंकडे एकूण होणाऱ्या खर्चाचे आहेत. हल्लीं या खात्यावर—
दरबार रु. २९,४२५, नगर रु. ७,२१६, लोकल बोर्ड रु. ५,४७७
एकूण रु. ४२,११८.

इतका खर्च होतो. हा जास्त होणारा वार्षिक खर्च काढण्यास वजा केला पाहिजे. म्हणजे जास्त वार्षिक खर्च–साधारणपणें–रु. ७९,६००.

५ नगर व ग्रामरचना

पहिलीं पांच वर्षें

नांव	कायम स्वरूपाचा खर्च	दर वर्षी चालू खर्च	शेरा
१ नगररचना			
(अ) रस्तेरुंदी व स्वच्छता यासाठीं जागा विकत घेणें	१०,०००	...	
(आ) ३०० एकर जमीन शहर वाढीसाठीं विकत घेणें ...	९०,०००	...	
(इ) नवीन नगररचनेचा आराखडा (Master plan) तयार करणें ...	५,०००	...	
(उ) सध्यांचे रस्ते सुधारणें व नवीन रस्ते करणें ...	१,००,०००	...	चालू खर्च नगरपालिकेनें सोसणें
(ए) पाणीपुरवठा सुधारणें ...	५०,०००	...	
(ऐ) ड्रेनेज सुधारणा ...	१,००,०००	१,०००	मैला विकला जाईपर्यंत नगरपालिकेस वार्षिक मदत
(ओ) सरकारी इमारती ...	१,४२,०००	...	
२ ग्रामरचना			
(अ) नवीन रस्ते बांधणें व सध्यांचे रस्ते पुरे करणें	४,४८,०००	...	
(आ) पाणीपुरवठा ...	५०,०००	...	
(इ) खेडेगांवीं सफाई कामगारवर्गास घरें ...	५०,०००	...	
(उ) केंद्रगांवीं इमारती ...	३६,०००	...	
(ए) ग्रामरचना ...	१२,५००	...	
एकूण ...	१०,९३,५००	१,०००	

दुसरीं पांच वर्षें

नांव	कायम स्वरूपाचा खर्च	दर वर्षी चालू खर्च	शेरा
१ नगररचना			
(अ) चालू रस्ते सुधारणा व नवीन रस्ते ...	१,००,०००	...	चालू खर्च नगर-पालिकेनें करणें
(आ) पाणीपुरवठा ...	२,००,०००	१,०००	
(इ) भूमिगत गटारें ...	१,००,०००	...	
(उ) सरकारी इमारती ...	१,२६,०००	१,५००	
२ ग्रामरचना			
(अ) नवीन रस्ते करणें व जुने सुधारणें ...	४,३३,५००	३२,८००	
(आ) पाणीपुरवठा ...	...	...	
(इ) सरकारी इमारती ...	...	५००	
एकूण ...	९,५९,५००	३५,८००	

तिसरीं पांच वर्षें

नांव	कायम स्वरूपाचा खर्च	दर वर्षी चालू खर्च	शेरा
१ नगररचना			
(अ) नवीन रस्ते करणें व जुने सुधारणें ...	१,००,०००		
(आ) पाणीपुरवठा ...	२५,०००		
(इ) ड्रेनेज ...	७५,०००		
(उ) सरकारी इमारती ...	...	२,५००	
२ ग्रामरचना			
(अ) नवीन रस्ते करणें व जुने सुधारणें ...	३,७३,५००	३२,८००	
(आ) सरकारी इमारती ...	...	५००	
एकूण ...	५,७३,५००	३५,८००	

६ इतर

नांव		कायम स्वरूपाचा खर्च	दर वर्षी चालू खर्च	शेरा
१ प्रचार	...	१६,०००	६,५००	
२ सहकार-खातें वाढ	...	...	५,०००	

परिशिष्ट इ

ग्रामगट

१ आदर्की गट

		लोकसंख्या
केंद्र- आदर्की बु.	...	७८५
वडगांव	...	३३२
कोऱ्हाळें	...	२१३
बिबी, घाटगेवाडी	...	१,११७
कापशी	...	५१२
आळजापूर	...	६१४
आदर्की खु.	...	९०८
सालपें	...	७१७
एकूण	...	५,१९८

२ तरडगांव गट

		लोकसंख्या
केंद्र- तरडगांव- (चव्हाणवाडी, विठ्ठलवाडी, भुर्कंडवाडी, मळेवाडी, शेरीची वाडी हीं धरून)	...	३,८१८
हिंगणगांव	...	१,७८०
अरडगांव	...	५८२
कोपर्डे	...	३
तांबवें	...	१,१९०
कापडगांव	...	३४७
कोरेगांव	...	२८९
सासवड	...	१,६९४
नांदल	...	१,३७५
काळज	..	८७३
कुसूर	...	४८४
पाडेगांव	...	१,१८२
एकूण	...	१३,६१०

३ साखरवाडी गट

	लोकसंख्या
केंद्र–साखरवाडी–(होळ, पिंपळाचो वाडी धरून)	... ३,६१५
रावडी खु.	... २७९
रावडी बु.	... ५५०
मुरुम	... ५०४
तडवळें	... ८३८
खामगांव	... ८२३
जिंती, फडतरवाडी	... १,५९७
सुरवडी	... ९८७
एकूण	... ९,१९३

४ फलटण गट

	लोकसंख्या
केंद्र–फलटण	... ९,९२८
सस्तेवाडी व झिरपेवाडी	... ३,६०५
निलकटी	... १३९
वडजळ	... १४२
निंभोरें	... १,३१९
मिरगांव	... ४७३
खडकी	... ५६
मलवडी	... २८३
वाठार	... १,३१७
वाखरी	... ७९६
तावडी	... ९१
दालवडी	... ५००
कुरवली खु.	... ३२१
मांडवखडक	... १७३
निर्गुडी	... ६४७
विंचुर्णी	... २७१
साखरवाडी	... ५४१
भाडळी बु.	... २५८
भाडळी खु.	... २३०
सोनवडी बु.	... २८७
सोनवडी खु.	... १९९
तिरकवाडी	... २३६
विडणी	... १,९८०
राजाळें	... ८२४
सोनगांव	... ३९८
सांगवी	... १,०११
सोमंथळी	... ५२७
कांबळेश्वर	... ३०२
वेळोशी	... १९२
सरडें	... १,०७६
एकूण	२८,२२४

५ बरड गट

	लोकसंख्या
केंद्र–बरड	... १,३२३
वडलें	... ५०९
पिंपरद	... ८५९
दुधेबावी	... १,३१७
मिरढें	... ४३३
जावली	... १,०२२
अंदरुड	... ७१३
कुरवली बु.	... ४७३
राजुरी	... ९३७
एकूण	... ७,५८६

६ निंबळक गट

	लोकसंख्या
केंद्र–निंबळक–(मठाची वाडी धरून)	... २,१४६
साठें	... ३४०
टाकळवाडें	... ३७४
गुणवरें	... १,२३७
मुंजवडी	... ६५१
आसू, म्हारकवडी, ढवळेवाडी	... १,९०१
गोखळी	... १,१८३
एकूण	... ७,८३२

परिशिष्ट ऊ

संस्थानची आर्थिक पाहणी

ह. कृ. परांजपे, बी. ए.

शेतकी उपसमितीनें केलेल्या सूचनांनुसार समितीनें संस्थानची आर्थिक पाहणी करण्याचें ठरविलें. अर्थातच समितीच्या कार्याचा अवधि बराच कमी असल्यामुळें संस्थानांतील कांहीं थोड्याच गांवांची नमुन्यादाखल पाहणी (Sample Survey) करण्याचें ठरविण्यांत आलें. संस्थानचे शेतीविषयक दृष्टीनें दोन विभाग पडतात:— पाटाखालीं ज्यांची जमीन भिजते अशीं गांवें व कोरडवाहू गांवें. या दोन विभागांचे पुन्हां पूर्व, मध्य व पश्चिम असे पोटविभाग पाडून या प्रत्येक पोटविभागांतील एक अशा सहा गांवांची पाहणी करण्याचें ठरविण्यांत आलें. प्रत्येक पोटविभागांतील गांव निवडतांना तें गांव त्या पोटविभागांतील सर्वसाधारण गांव आहे, विशेष परिस्थितीमुळें वेगळें नाहीं असें पाहण्याची काळजी घेण्यांत आली. याचबरोबर पाहणीचे वेळीं संस्थानांत प्लेगची सांथ बरीच पसरली असल्यानें प्लेग कमी असलेलीं गांवें निवडावीं लागलीं.

पाटाखालील भागांतील कुसूर, कांबळेश्वर व मुंजवडी आणि कोरडवाहू भागांतील बिबी, निर्गुडी व दुधेबावी या गांवांची पहाणी करण्यांत आली. प्रत्येक गांवांतील शक्य तितक्या कुटुंबांची माहिती गोळा करण्याचा प्रयत्न करण्यांत आला. प्रत्येक गांवांतून खालीलप्रमाणें कुटुंबांची माहिती गोळा करण्यांत आली.

कुसूर ...	... ११४
बिबी ...	... १६५
कांबळेश्वर	... ८९
निर्गुडी ...	... १४०
मुंजवडी ...	... १२५
दुधेबावी ...	... २२५
एकूण ...	८५८

सहाहि गांवांतील लोकसंख्येचा बराच मोठा भाग या पाहणीचे कक्षेत आला हें खालील आंकड्यांवरून दिसून येईल.

गांव	लोकसंख्या १९४१ खानेसुमारी	लोकसंख्या आर्थिक पाहणी (१९४५)
कुसूर	४८४	५८२
कांबळेश्वर	३०२	४४१
मुंजवडी	६५१	६२२
बिबी	(घाटगेवाडी धरून) १११७	९०७
निर्गुडी	६४७	७५१
दुधेबावी	१३१७	१२५९
एकूण...	४५१८	४५६२

कुसूर, कांबळेश्वर व निर्गुडी या गांवांतील बहुतेक सर्व लोक पाहणीचे कक्षेंत आले असें दिसतें. बिबी या गांवची वेगळी लोकसंख्या उपलब्ध नाहीं पण तेथीलहि बहुतेक सर्व लोक पाहणींत आले असावे. मुंजवडी व दुधेबावी या गांवांत मात्र या चार गांवाहून थोडीं जास्त कुटुंबें वगळलीं गेलीं असावींत.

या 'प्राथमिक आर्थिक पाहणी' साठीं गोखले राजकारण अर्थशास्त्र संशोधन मंदिरानें वांईच्या पाहणीसाठीं तयार केलेलीं कोष्टकें कांहीं फेरबदल करून वापरण्यांत आलीं. पाहणी करतांना शेतकऱ्यांच्या एतद्विषयक अज्ञानामुळें बराच त्रास झाला. हिशेब वगैरे ठेवण्याची पद्धत नसल्यानें अंदाजानें आठवणीवरून माहिती सांगण्यानें ज्या चुका व्हावयाच्या त्या तर झाल्याच. शिवाय शेतांतील धान्याचें उत्पन्न व विक्री यांची माहिती लेव्ही स्कीमसाठीं घेत आहेत अशा कल्पनेनें ती माहितीहि नीट पुरविली गेली नसावी. उत्पन्नाची कोणतीहि बाब विचारतांच शेतकरी विश्वसनीय दिसेल असा कमींत कमी आंकडा सांगण्याचा प्रयत्न करतात असा अनुभव आला. यामुळें माणसें, त्यांचें वय, शिक्षण, कामाचा प्रकार, जनावरें, कर्ज, जमीन व तिची वांटणी याबाबतची माहिती वेगवेगळ्या उत्पन्नाचे माहितीपेक्षां जास्त विश्वसनीय आली असावी.

कोष्टक नं. १ मध्यें लोकसंख्येच्या वयवारीबद्दल माहिती देण्यांत आली आहे. प्रथम सर्व संस्थानांतील १९३१ च्या खानेसुमारीचे वयवारीचे आंकडे देण्यांत आलेले असून नंतर १९४५ मध्यें केलेल्या सहा गांवांच्या पाहणींतील आंकडे देण्यांत आले आहेत. अर्थात् माहितीचा काळ वेगळा असल्यामुळें व पाहणी केलेल्या गांवांची संख्या एकंदर संस्थानांतील गांवांचे मानानें बरीच कमी असल्यानें हे आंकडे एकमेकांशीं उत्तम तुलना करतां येण्यासारखे नाहींत हें ध्यानांत ठेवलें पाहिजे.

कोष्टक नं. १—लोकसंख्येची वयवारी

वयवारी	फलटण संस्थान (१९३१ ची खानेसुमारी)						सहा गांवांची पाहाणी (१९४५)					
	पुरुष		स्त्रिया		एकूण		पुरुष		स्त्रिया		एकूण	
	संख्या	शेंकडेवारी	संख्या	शेंकडेवारी	संख्या	शेंकडेवारी	संख्या	शेंकडेवारी	संख्या	शेंकडेवारी	संख्या	शेंकडेवारी
०– १	९१७	३·१	९६८	३·३	१८८५	३·२	४५३	१९·९	४०५	१७·६	८५८	१८·८
१– ५	३३८२	११·४	३४७२	११·८	६८५४	११·६						
५–१० ...	३८७०	१३·१	३५७२	१२·२	७४४२	१२·६	३८१	१६·७	४१०	१७·७	७९१	१७·३
१०–११	३४४९	११·६	३१०७	१०·६	६५५६	११·१	३३	१·०	३७	१·६	७०	१·५
११–१५							१८९	८·३	१७३	७·५	३६२	७·९
१५–२०	२३०७	७·८	२४४६	८·२	४७५३	८						
२०–३०	४७०२	१५·९	५२६३	१७·९	९९६५	१६·९	७६०	३३·५	८९७	३९	१६५७	३६·३
३०–४०	४२६२	१४·४	४१११	१४	८३७३	१४·२						
४०–५०	२९९७	१०·१	२९०९	९·९	५९०६	१०	२०७	९·१	१५२	६·६	३५९	७·८
५०–६०	२०८७	६	१९६८	६·७	४०५५	६·९	२४३	१०·७	२२२	९·६	४६५	१०·२
६० व वर	१५१९	५·१	१४५३	४·९	२९७२	५						
एकूण ...	२९४९२	१००	२९२६९	१००	५८७६१	१००	२२६६	१००	२२९६	१००	४५६२	१००

कोष्टक नं. २—फलटण संस्थानांतील

	पुरुष								स्त्रिया		
	शिक्षित		शिकणारे		अशिक्षित		एकूण		शिक्षित		शिकणाऱ्य
	संख्या	शेकडेवारी	संख्या	शेकडेवारी	संख्या	शेकडेवारी	संख्या	शेकडेवारी	संख्या	शेकडेवारी	संख्या
सहा गांवांची पाहणी											
०– ५	...	०	...	०	४५३	१००	४५३	१००	...	...	...
५–११	१	·२	१६५	४०	२४८	५९	४१४	१००	१	०	४५
११–१५	१०	६	७२	३९	१०७	५४	१८९	१००	५	२	९
१५ व वर	३३३	१९	७	२०	९७०	८०	१२१०	१००	२०	१	...
एकूण ...	२४४	१०	२४४	१०	१७७८	७८	२२६६	१००	२६	०	५४
फलटण संस्थान (१९३१ खानेसुमारी)											
०– ५	...	...	...	...	४२९९	१००	४२९९	१००	...	...	...
५–१०	८१	२	...	...	३७८९	९७	३८७०	१००	१८	०	...
१०–१५	१८२	४	...	...	३२६७	९५	३४४९	१००	३५	१	...
१५–२०	३२३	१४	...	...	१९८४	८५	२३०७	१००	४४	१	...
२० व वर	१७११	१०	...	...	१३८५६	८९	१५५६७	१००	१०७	०	...
एकूण ...	२२९७	७	...	...	२७१९५	९२	२९४९२	१००	२०४	०	...

साक्षरता

				एकूण							
अशिक्षित		एकूण		शिक्षित		शिकणारे		अशिक्षित		एकूण	
संख्या	शेकडेवारी	संख्या	शेकडेवारी	संख्या	शेकडेवारी	संख्या	शेकडेवारी	संख्या	शेकडेवारी	संख्या	शेकडेवारी
४०५	१००	४०५	१००	...	...	...	...	८५८	१००	८५८	१००
४०१	८९	४४७	१००	२	०	२१०	२४	६४९	७५	८६१	१००
१५९	९१	१७३	१००	१५	४	८१	२२	२६६	७३	३६२	१००
१२५१	९८	१२७१	१००	२५३	१०	७	०	२२२१	८९	२४८१	१००
२२१६	९६	२२९६	१००	२७०	५	२९८	६	३९९४	८७	४५६२	१००
४४४०	१००	४४४०	१००	...	...	...	...	८७३९	१००	८७	१००
३५५४	९९	३५७२	१००	९९	१	...	...	७३४३	९८	७४४२	१००
३०७२	९८	३१०७	१००	२१७	३	...	...	६३३९	९६	६५५६	१००
२४०२	९८	२४४६	१००	३६७	७	...	...	४३८६	९२	४७५३	१००
१५५९७	९९	१५७०४	१००	१८१८	५	...	...	२९४५३	९४	३१२७१	१००
२९०६५	९९	२९२६९	१००	२५०१	४	...	...	५६२६०	९५	५८७६१	१००

कोष्टक नं. ३—शेतकऱ्यानें केलेली जमीन; मालकीची व उपयोगाची वांटणी

गांव	शेती करणारीं कुटुंबें	एकूण कुटुंबें	स्वतः केलेली जमीन			एकूण केलेली	उपयोग				
			मालकीची	खंडानें घेतलेली	वाट्यानें घेतलेली		बागाईत			जिराईत	पड
							पाटाखालीं	विहिरी-खालीं	एकूण		
पाटाखालील											
कुसूर	११४	९९	४३५.४	४.४	१०८.६	५४८.४	२२८.२	३५.२	२६३.४	१८६.५	९८.५
कांबळेश्वर	८९	८३	५१७.४	५९.०	८७.४	६६३.८	२०९.६	४.०	२१३.६	३४६.५	१०३.७
मुंजवडी	१२५	११४	९५९.४	१७.६	१०३.२	१०८०.२	३२०.७	९.७	३३०.४	६३९.४	११०.४
एकूण...	३२८	२९६	१९१२.२	८१.०	२९९.२	२२९२.४	७५८.५	४८.९	८०७.४	११७२.४	३१२.६
सरासरी	...	...	६.४	०.२	१.०	७.७	२.५	०.१	२.७	३.९	१.०
इतर											
बिबी	१६५	१३४	१०१२.८	२९.८	१२२.६	११६५.२	१४.२	१२१.१	१३५.३	७२८.७	३०१.२
दुधेबावी	२२५	१९८	८९८.६	३०.५	१६२.७	१०९१.८	०	२४६.५	२४६.५	६९८.८	१४६.५
निर्गुडी	१४०	११९	४८५.३	९३.६	१२३.५	७०२.४	४.८	१६०.३	१६५.१	४१३.४	१२३.९
एकूण...	५३०	४५१	२३९६.७	१५३.९	४०८.८	२९५९.४	१९.०	५२७.९	५४६.९	१८४०.९	५७१.६
सरासरी		-	५.३	०.३	०.९	६.५	.०	१.१	१.२	४.०	१.२
एकूण सर्व गांवें	८५८	७४७	४३०८.९	२३४.९	७०८.०	५२५१.८	७७७.५	५७६.८	१३५४.३	३०१३.३	८८४.२
सरासरी			५.७	०.३	०.९	७.०	१.०	०.७	१.८	४.०	१.०

कोष्टक नं. २ मध्यें संस्थानांतील शिक्षणाबाबतची माहिती १९३१ ची खानेसुमारी व सद्दा गांवांची पाहणी यावरून दिलेली आहे. पाहणींत शिक्षित, अशिक्षित व शिकणारे असे तीन गट पाडून माहिती घेतली आहे तर खानेसुमारींत फक्त शिक्षित व अशिक्षित असे दोन गटच पाडलेले आहेत. त्यामुळें हे वेगवेगळे आंकडे एकमेकांशीं पूर्णपणें तुलना करतां येण्यासारखे नाहींत.

५-११ या वयाचीं ४० % मुलें व १० % मुली आज शाळेंत शिक्षण घेत आहेत असें पाहणीच्या आंकड्यांवरून दिसून येतें.

कोष्टक नं. ३ मध्यें जमीन कसणाऱ्या शेतकऱ्यानें कसलेल्या एकंदर जमिनीच्या मालकीची वांटणी व जमिनीची वेगवेगळ्या तऱ्हेच्या उपयोगांतील वांटणी दाखविली आहे. दाखवलेले आंकडे हे प्रत्यक्ष एकरांचे आहेत.

कोष्टकावरून दिसून येतें कीं, सरासरी प्रत्येक शेतकरी ७ एकर जमीन कसतो. पाटाखालील गांवांमध्यें हें प्रमाण थोडें जास्त म्हणजे ७·७ एकर असून इतर गांवांत थोडें कमी म्हणजे ६·५ आहे. यापैकीं फारच मोठा भाग (५·७ एकर) स्वतःच्या मालकीच्या जमिनीचा असून लोकांची केलेली जमीन फारच थोडी (१·२ एकर) आहे. लोकांची जमीन करण्यास घेण्यांत खंडानें घेण्यापेक्षां वांट्यानें जमीन करण्यास घेण्याचा प्रघात जास्त रूढ आहे. या सर्व बाबतींत पाटाखालील गांवांत व इतर गांवांत फारसा फरक दिसून येत नाहीं.

जमिनीच्या उपयोगाचे वांटणीचे बाबतींत पाटाखालील गांवांमध्यें कसलेल्या जमिनीच्या ⅓ इतकी जमीन पाटाखालीं भिजलेली दिसते; विहिरीखालीं भिजणाऱ्या जमिनीचें प्रमाण फारच थोडें असून जवळजवळ ⅔ जमीन जिराईत पिकांखालीं आहे. कोरडवाहू गांवांमध्यें ⅕ इतकी जमीन विहिरीखालीं भिजलेली आढळते. पाहणींत आलेलीं दुधेबावी व निर्गुडी हीं कोरडवाहू गांवें बरीं अशीं बागाइती म्हणून ओळखिलीं जातात. तेव्हां हें प्रमाण बाकीच्या कोरडवाहू भागापेक्षां बरेंच जास्त आहे असें समजलें पाहिजे. पाटाखालीं भिजलेली म्हणून या गांवांत कांहीं जमिनीचा उल्लेख केला आहे. जुनीं धरणें व पाणीमुराईच्या धरणानें कांहीं काळ प्रत्यक्ष मिळणारें पाणी यानें भिजणाऱ्या जमिनीचा हा उल्लेख आहे. अशी जमीन अर्थात् फार थोडी आहे. या गांवांतील बाकीची कसलेली जमीन जिराईत पिकांखालीं आहे. सरासरी प्रत्येक कुटुंबानें कसलेल्या ६·५ एकरांपैकीं ४ एकर जिराईत पिकांखालीं आहेत.

सरासरी प्रत्येक कुटुंबामागें १ एकर जमीन पड आढळते. मात्र यांत वार्षिक टाकलेल्या पड जमिनीबरोबरच कायम पड राहिलेल्या जमिनीहि धरल्या गेल्या आहेत.

कोष्टक नं. ४—जनावरें

गांवें	कुटुंबें		बैल		गाई		म्हशी		खोंड व कालवडी	रेडे व रेड्या	शेळ्या		मेंढ्या	कोंबड्या
	एकूण	जनावरें असलेलीं	कामाचे	निकामी	दुभत्या	भाकड	दुभत्या	भाकड			दुभत्या	भाकड		
पाटाखालील														
कुसूर	११४	१०५	१०५	...	२९	१४	१	...	६५	८	१४२	२८	६१२	२३२
कांबळेश्वर	८०	७२	७६	२	२५	२७	३	४	४९	४	१८६	...	३११	१३६
मुंजवडी	१२५	९५	१२५	...	३६	४०	४	२	९०	६	२५०	४५	२१५	१९५
एकूण...	३२८	२७२	३०६	२	९०	८१	८	६	२०४	१८	५७८	७३	११३८	५६३
सरासरी...	...	...	१·१	...	०·३	०·२	०·०२	०·०२	०·७	०·०६	२·१	०·२	४·१	२
इतर														
बिबी	१६५	१२८	७८	...	३०	१७	३	१	६०	८	१९६	१३	१८०	१५६
दुधेबावी	२२५	१९४	१३६	१	२५	३०	८	...	७९	१६	१३६	२३	५४१	१८८
निर्गुडी	१४०	१२६	१०६	...	२४	३०	५	१५	५८	२७	१२९	१	५४०	१४५
एकूण...	५३०	४४८	३२०	१	७९	७७	१६	१६	१९७	५१	४६१	३७	१२६१	४८९
सरासरी...		...	०·७	...	०·१	०·१	०·०३	०·०३	०·४	०·१	१	०·०८	२·८	१
एकूण सहा गांवें														
एकूण...	८५८	७२०	६२६	३	१६९	१५८	२४	२२	४०१	६९	१०३९	११०	२३९९	१०५२
सरासरी...	...	...	०·८	...	०·२	०·२	०·०३	०·०३	०·५	०·०९	१·४	०·१	३·३	१·४

कोष्टक नं. ५—जनावरापासून उत्पन्न

गांव	कुटुंबें: एकूण	कुटुंबें: जनावरें असलेली	दूध—गाई: घरीं ठेवलेलें शेर	गाई—विकलेले: शेर	गाई—विकलेले: रुपये	गाई: एकूण शेर	म्हशी: घरीं ठेवलेले शेर	म्हशी—विकलेले: शेर	म्हशी—विकलेले: रुपये	म्हशी: एकूण शेर	शेळ्या: घरीं ठेवलेले शेर	शेळ्या—विकलेले: शेर	शेळ्या—विकलेले: रुपये	शेळ्या: एकूण शेर
पाटाखालील—														
कुसूर ...	११४	१०५	४१६०	९६	२४	४२५६	७२०	...	...	७२०	२९३०	१००	३०	३०३०
कांबळेश्वर ...	८९	७२	२८२२	...	...	२८२२	७८०	...	...	७८०	४२२	...	...	४२२
मुंजवडी ...	१२५	९५	६१४२	...	...	६१४२	१४२०	१२०	३०	१५४०	४२९७	...	...	४२९७
एकूण ...	३२८	२७२	१३१२४	९६	२४	१३२२०	२९२०	१२०	३०	३०४०	७६४९	१००	३०	७७४९
सरासरी ...	...	...	४८·२	०·३	०·०८	४८·५	१०·७	०·४	०·१	११·१	२८·१	०·३	०·१	२८·४
इतर—														
बिबी ...	१६५	१२८	३४१६	१२०	३०	३५३६	८९०	७३०	१९०	१६२०	३४८३	...	...	३४८३
दुधेबावी ...	२२५	१९४	१८९०	८०	२०	१९७०	२७३०	...	...	२७३०	४०९३	...	...	४०९३
निर्गुडी ...	१४०	१२६	५२३०	...	...	५२३०	२१००	...	...	२१००	१००५	...	...	१००५
एकूण ...	५३०	४४८	१०५३६	२००	५०	१०७३६	५७२०	७३०	१९०	६४५०	८५८१	...	...	८५८१
सरासरी ...	...	...	२३·५	०·४	०·१	२३·९	१२·७	१·६	०·४	१४·३	१९·१	...	...	१९·१
एकूण सहागांवें...	८५८	७२०	२३६६०	२९६	७४	२३९५६	८६४०	८५०	२२०	९४९०	१६२०५	१००	३०	१६३३०
सरासरी ...	...	...	३२·८	०·४	०·१	३३·२	१२	१·१	०·३	१३·१	२२·६	०·१	०·४	२२·६

गांव	अंडीं: घरीं ठेवलेली संख्या	अंडीं—विकलेली: संख्या	अंडीं—विकलेली: रुपये	अंडीं: एकूण	खत: घरीं ठेवलेल्या गाड्यांची संख्या	खत—विकलेले: गाड्या संख्या	खत—विकलेले: किंमत रुपये	खत: एकूण गाड्या	गोवऱ्या: घरीं ठेवलेल्या संख्या	गोवऱ्या—विकलेल्या: संख्या	गोवऱ्या—विकलेल्या: किंमत रुपये	गोवऱ्या: एकूण संख्या	खवा—विकलेला: शेर	खवा—विकलेला: किंमत रुपये	विकलेली लोंकर किंमत रुपये
पाटाखालील—															
कुसूर ...	१२२३०	१०७००	७२५	२२९३०	३५४	८	२८	३६२	...	२००	६	२००	...	...	१३०
कांबळेश्वर ...	१३४४०	५२००	२६२	१८६४०	२७०	...	...	२७०	७२००	...	...	७२००	...	...	...
मुंजवडी ...	८४२६	६७२०	६१६	१५१४६	५४६	५	१९	५५१	...	...	...	...	...	...	१०२
एकूण ...	३४०९६	२२६२०	१६०३	५६७१६	११७०	१३	४७	११८३	७२००	२००	६	७४००	...	...	२३२
सरासरी ...	१२५·३	८३·१	५·८	२०८·५	४·३	·०४	०·१	४·३	२६·४	०·७	०·०२	२७·२	...	...	०·८
इतर—															
बिबी ...	३३४०	७७३०	५२३	११०७०	३४८	१७	२६	३६५	१२००	...	...	१२००	...	...	१६
दुधेबावी ...	५३५७	८०४७	५५२	१३४०४	२५४	...	...	२५४	९०००	...	...	९०००	...	...	१०८
निर्गुडी ...	७२५०	६६००	३९३	१३८५०	४२२	१०	२१	४३२	३६००	...	...	३६००	२०	३५	१६३
एकूण ...	१५९४७	२२३७७	१४६८	३८३२४	१०२४	२७	४७	१०५१	१३८००	...	...	१३८००	२०	३५	२८७
सरासरी ...	३५·५	४९·९	३·२	८५·५	२·२	·०६	०·१	२·३	३०·८	...	...	३०·८	·०४	·०७	०·६
एकूण सहागांवें...	५००४३	४४९९७	३०७१	९५०४०	२१९४	४०	९४	२२३४	२१०००	२००	६	२१२००	२०	३५	५१९
सरासरी ...	६९·५	६२·४	४·२	१३२	३	·०५	०·१	३·१	२९·१	०·२	...	२९·४	·०२	·०४	०·७

कोष्टक नं. ६—शेतांतील उत्पन्न व विल्हेवाट.

कोष्टकांत दाखविण्यांत आलेलें माप हें शेतकऱ्यांत प्रचलित असलेल्या जुन्या ६४ शेरी मणाचें आहे.

गांव	कुटुंबें		धान्यें															
			ज्वारी				बाजरी				खपली गहूं				साळ			
	एकूण संख्या	शेतकरी संख्या	घरीं ठेवलेलें मण	विकलेलें मण	विकलेलें रुपये	एकूण मण	घरीं ठेवलेलें मण	विकलेलें मण	विकलेलें रुपये	एकूण मण	घरीं ठेवलेलें मण	विकलेलें मण	विकलेलें रुपये	एकूण मण	घरीं ठेवलेलें मण	विकलेलें मण	विकलेलें रुपये	एकूण मण
पाटाखालील																		
कुसूर	११४	९९	३९३	१७	१८७	४१०	५०	७	९३	५७	३९	२	२०	४१	१८	२	२२	२०
कांचलेश्वर	८९	८३	४९७	१४४	१५०४	६४१	४०	२८	३३४	६८	२७	४	४२	३१	६६	४	४८	७०
मुंजवडी	१२५	११४	२९२	१३६	१३९८	४२८	२७	१०	१३९	३७	३७	५	४९	४२	३७	८	९१	४५
एकूण...	३२८	२९६	११८२	२९७	३०८९	१४७९	११७	४५	५६६	१६२	१०३	११	१११	११४	१२१	१४	१६१	१३५
सरासरी			३·९	१	१०·४	५	०·३	०·१	१·९	०·५	०·३	०·०३	०·३	०·३	०·४	०·०४	०·५	०·४
इतर																		
विवी	१६५	१३४	४८५	७८	८९७	५६३	३१६	६३	८३१	३७९	७३	४	५७	७[illegible]	...	...	...	...
दुधेबावी	२२५	१९८	६०९	१५२	१६४९	७६१	२५६	५३	७७१	३०९	६०	...	...	६०	...	...	...	...
निर्गुडी	१४०	११९	४४६	२१६	२४०७	६६२	१६५	१०१	१२३३	२६६	६४	८	७०	७२	१३	...	...	१३
एकूण...	५३०	४५१	१५४०	४४६	४९५३	१९८६	७३७	२१७	२८३५	९५४	१९७	१२	१२७	२०९	१३	...	...	१३
सरासरी			३·४	१·०	११·०	४·४	१·६	०·५	६·३	२·१	०·४	०·०३	०·३	०·५	०·०३	...	...	०·०३
एकूण सहा गांवें																		
एकूण...	८५८	७४७	२७२२	७४३	८०४२	३४६५	८५४	२६२	३४०१	१११६	३००	२३	२३८	३२३	१३४	१४	१६१	१४८
सरासरी			३·६	१·०	१०·८	४·६	१·१	०·४	४·६	१·५	०·४	०·०३	०·३	०·४	०·२	०·०२	०·२	०·२

गांव	कडधान्यें																			
	हरभरा				तूर				मटकी				हुलगे				मूग			
	घरीं ठेवलेलें मण	विकलेलें मण	विकलेलें रुपये	एकूण मण	घरीं ठेवलेलें मण	विकलेलें मण	विकलेलें रुपये	एकूण मण	घरीं ठेवलेलें मण	विकलेलें मण	विकलेलें रुपये	एकूण मण	घरीं ठेवलेलें मण	विकलेलें मण	विकलेलें रुपये	एकूण मण	घरीं ठेवलेलें मण	विकलेलें मण	विकलेलें रुपये	एकूण मण
पाटाखालील																				
कुसूर	१८	...	...	१८	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
कांचलेश्वर	२२	४	४१	२६	११	३	४६	१४	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
मुंजवडी	१८	४	८८	२२	१	...	...	१	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण...	५८	८	१२९	६६	१२	३	४६	१५	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
सरासरी	०·१	०·०२	०·४	०·२	०·०४	०·०१	०·१	०·०५	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
इतर																				
विवी	१९	...	...	१९	१०	...	...	१०	४३	...	...	४३	११	...	...	११	२	...	...	२
दुधेबावी	...	...	...	...	२०	...	...	२०	१५	...	...	१५	३	...	...	३	...	...	...	...
निर्गुडी	१२	...	...	१२	९	...	...	९	३	...	...	३	१	...	...	१	...	...	...	...
एकूण...	३१	...	...	३१	३९	...	...	३९	६१	...	...	६१	१५	...	...	१५	२	...	...	२
सरासरी	०·०७	...	...	०·०७	०·०९	...	...	०·०९	०·१	...	...	०·१	०·०३	...	...	०·०३	...	...	...	...
एकूण सहा गांवें																				
एकूण...	८९	८	१२९	९७	५१	३	४६	५४	६१	...	...	६१	१५	...	...	१५	२	...	...	२
सरासरी	०·१	०·०१	०·२	०·१	०·०७	...	०·०६	०·०७	०·०८	...	...	०·०८	०·०२	...	...	०·०२	...	...	...	...

गांव	गळिताचीं धान्यें								वैरण							
	भुइमूग				करडी				कडबा				सरमाड			
	घरीं ठेवलेलें मण	विकलेलें मण	विकलेलें रुपये	एकूण मण	घरीं ठेवलेलें	विकलेलें मण	विकलेलें रुपये	एकूण मण	घरीं ठेवलेल्या पेंढ्या	विकलेल्या पेंढ्या	विकलेल्या रुपये	एकूण पेंढ्या	घरीं ठेवलेल्या पेंढ्या	विकलेल्या पेंढ्या	विकलेल्या रुपये	एकूण पेंढ्या
पाटाखालील																
कुसूर	३	...	...	३	१२	१	१०	१३	११,५६५	२,५५०	१७४	१४,११५	१०,९५०	१५०	३	११९००
कांचलेश्वर	...	...	...	...	१	...	...	१	१२२२००	३,७००	२३०	१२५९००	८,६००	...	...	८६००
मुंजवडी	१७	...	...	१७	१०	२	१९	१२	५१,७७५	१,८५०	१२२	५३,६२५	६,९००	...	...	६९००
एकूण...	२०	...	...	२०	२३	३	२९	२६	१८५५४०	८,१००	५२६	१९३६४०	२६,४५०	१५०	३	२६६००
सरासरी	०·०६	...	...	०·०६	०·०७	...	०·०९	०·०८	६२६·८	२७·३	१·७	६५४·१	८९·३	०·५	०·०१	८९·८
इतर																
विवी	२८	...	...	२८	१३	६	७२	१९	६१,८७०	१,७००	३५	६३,५७०	७९,१६५	१४२५	१५	८०५९०
दुधेबावी	१५	...	...	१५	३	...	...	३	७२,९४५	९,३१५	२७२	८२,२६०	६०,३६०	४००	३	६०७६०
निर्गुडी	४३	...	...	४३	१	...	...	१	६७,६२५	२,०००	५५४	६९,६२५	४९,७२५	...	...	४९७२५
एकूण...	८६	...	...	८६	१७	६	७२	२३	२०२४४०	१,३०१५	८६१	२१५४४५	१८९२५०	१८२५	१८	१९१०७५
सरासरी	०·२	...	...	०·२	०·०४	०·०१	०·२	०·०५	४५०·०	२८·९	१·९	४७८·९	४२०·७	४·०	०·०४	४२४·७
एकूण सहा गांवें																
एकूण...	१०६	...	...	१०६	४०	९	१०१	४९	३८७९८०	२१,११५	१३८७	४०९०९५	२१५७००	१९७५	२१	२१७६७५
सरासरी	०·१	...	...	०·१	०·०५	०·०१	०·१	०·०७	५११·२	२८·३	१·८	५४७·५	२८८·८	२·६	०·०३	२९१·४

कोष्टक नं. ४ मध्यें गांवांतील शेतकऱ्याजवळील वेगवेगळ्या जनावरांची संख्या दाखवली आहे.

बैलांमध्यें कामाचे व निकामी असें वर्गीकरण केल्यावर निकामी बैलांची संख्या फारच थोडी आलेली आढळते. ही संख्या पूर्णपणें निकामी बैलांची असून अगदीं थोडें काम देणारे बैलहि 'कामाचे' या सदराखालीं धरले गेले असावेत असें दिसतें. कामाच्या बैलांचा शेतकऱ्यांस पडणारा तुटवडा या कोष्टकावरून दिसून येतो. सर्व गांवें मिळून जनावरें असणाऱ्या प्रत्येक कुटुंबामागें ०.८ बैल सरासरी येतो. जनावरें असणाऱ्या कुटुंबांची संख्या (७२०) ही शेती करणाऱ्या कुटुंबांचे (७४७) संख्येपेक्षां थोडी कमीच आहे हें ध्यानांत घेतल्यास या तुटवड्याचें स्वरूप जास्त लक्षांत येईल. पाटाखालील, गांवांमध्यें बैलांचें प्रमाण जास्त आहे. तेथें सरासरी दर कुटुंबामागें १.१ बैल येतो. उलट कोरडवाहू गांवांत हें प्रमाण कमी म्हणजे ०.७ वर जातें.

गाईंची संख्या याहून बरीच कमी आहे. गाईंचें प्रमाण दर कुटुंबामागें सरासरी ०.४ पडत असून त्यांपैकीं निम्या गाई दुभत्या व निम्या भाकड अशी वांटणी आहे. पाटाखालील गांवांत बैलांप्रमाणेंच गाईंचें प्रमाणहि इतर गांवांपेक्षां बरेंच जास्त आढळतें याचें कारण स्पष्टच आहे.

दुधाचा धंदा या भागांत जवळजवळ नाहींच हें म्हशींच्या संख्येवरून दिसून येईल. सरासरी दर कुटुंबामागें म्हशींचें प्रमाण ०.०६ इतकें पडत असून त्यांपैकीं निम्या दुभत्या व निम्या भाकड अशी वांटणी आहे. म्हशींच्या बाबतींत पाटाखालील गांवांपेक्षां कोरड्या गांवांतच जास्त चांगली स्थिति आढळून येते ही आश्चर्याची गोष्ट वाटेल. परंतु सरासरी दर कुटुंबास येणाऱ्या एकूण वैरणीचें प्रमाण इतर गांवांत पाटाखालील गांवांपेक्षां जास्त आहे हें लक्षांत घेतल्यास (कोष्टक ६ पहा) याचें कारण लक्षांत येईल.

शेळ्यांचें प्रमाण दर कुटुंबामागें १.५ इतकें असून पाटाखालील गांवांत जास्त (२.३) व इतर गांवांत कमी (१.०८) असें आढळतें.

लोकरीचा धंदा संस्थानच्या कांहीं भागांत विशेष चालतो हें मेंढ्यांचे संख्येवरून दिसून येईल. विशेषतः कुसूर, व निर्गुडी या गांवांत हें प्रमाण साधारणपणें सरासरी दर कुटुंबामागें ५ चे आसपास येतें. हें प्रमाण याहून जास्त असावें असें वाटतें. कारण एकाच मेंढपाळाजवळ बऱ्याच मेंढ्या असल्यामुळें थोड्या मेंढपाळांची माहिती जरी पाहणींत येऊं शकली नाहीं तरी प्रमाण कमी पडतें. कुसूर, दुधेबावी व निर्गुडी या गांवांतील मेंढ्यांची संख्या ५०० हून जास्त आहे.

कोंबडीं पाळण्याचा धंदा सर्व संस्थानांत लहान प्रमाणांत पण बरेचसे शेतकरी करतात हें कोष्टकावरून दिसून येतें. सरासरी दर कुटुंबामागें कोंबडयांचें प्रमाण १·४ पडतें. पाटाखालील गांवांत हें प्रमाण २ असून इतर गांवांत १ आहे. कोणत्याहि एका गांवांत हें प्रमाण जास्त अगर कमी नसून सर्व पाटाखालील गांवांत साधारण सारखें व सर्व इतर गांवांत साधारण सारखें असें दिसतें.

कोष्टक नं. ५ मध्यें जनावरें असलेल्या कुटुंबांना जनावरांपासून मिळालेलें उत्पन्न दाखविलें आहे. त्यांत उत्पन्नाचा घरीं ठेवलेला भाग व विकलेला भाग आणि त्याची किंमत अशी वांटणी करून दाखविलेली आहे. आपल्या शेतींत शेतीबरोबरचे व्यवसाय (Mixed farming) फार कमी आहेत, हें या कोष्टकावरून दिसून येतें. सरासरीनें दर कुटुंबास जनावरांपासून वर्षास रु. ५·४ उत्पन्न मिळतें. पाटाखालील गांवांत हें प्रमाण रु. ६·९ इतकें असून इतर गांवांत रु. ४·४ आहे. यांतील सर्वांत मोठा वांटा अंडयाचे विक्रीचा असून नंतर लोंकर, म्हशीचें दूध, गाईचें दूध, खत, खवा व शेळीचें दूध असा क्रम आहे.

सरासरीनें दर कुटुंबास वर्षास १३२ अंडीं मिळत असून त्यांपैकीं जवळजवळ निम्मा भाग विक्रीस जातो. अंडयांच्या विक्रीचा व्यवहार चांगला बसला असून घेवारी गांवीं अगर बाजारचे गांवीं अंडीं विकत घेऊन फलटण, लोणंद, बारामती, नातेंपुतें येथें विक्रीस पाठवतात. अंडयांचा भाव रु. १३ इतका चांगला मिळतो.

लोंकर विक्रीचें उत्पन्न सरासरी दर कुटुंबास ०·७ रुपये इतकें पडतें. यांत फक्त विकलेली लोंकर धरलेली आहे. इतर गांवांत विशेषतः दुधेबावी येथें अनेक मेंढपाळांचे स्वतःचे माग आहेत. त्या लोंकरीचें उत्पन्न बरेंच असून तें येथें धरलें गेलेलें नाहीं हें लक्षांत ठेवलें पाहिजे.

गाईच्या दुधाचें उत्पन्न पाटाखालील गांवांत दर कुटुंबामागें ४८·५ शेर असून इतर गांवांत २३·९ शेर आहे. यांपैकीं फारच थोडा भाग विकला जात असून बहुतेक सर्व दूध घरींच खर्च होतें. म्हशीच्या दुधाचें उत्पन्न या मानानें फारच कमी (पाटाखालील गांवें—सरासरी ११·१ शेर; इतर गांवें—सरासरी १४·३ शेर) असूनसुद्धां त्यांतील विक्री गाईच्या दुधाच्या विक्रीपेक्षां दुपटीहून जास्त आढळते.

शेळ्या या बहुधा मुलांना दूध मिळावें यासाठींच पाळल्या जात असल्यानें त्यांच्या दुधाची विक्री फारशी आढळत नाहीं.

सरासरी प्रत्येक कुटुंबास पाटाखालील भागांत ४·३ गाडया व इतर भागांत २·३ गाडया खत निघतें. यांतहि विक्रीचें प्रमाण फारच थोडें आहे. शेणाच्या गोवऱ्या करून विकण्याचा प्रघातहि फारसा दिसत नाहीं.

दुधापासून लोणी, तूप, खवा वगैरे करण्याचा धंदा म्हशीचें दूधच फार थोडें असल्यानें जवळजवळ नाहींच. फक्त निर्गुडी या गांवांत खवा करण्याचा धंदा थोडा चालू आहे.

कोष्टक नं. ६ मध्यें पिकलेलीं वेगवेगळीं धान्यें व वैरण, त्यांची घरीं ठेवलेलें व विकलेलें अशी वांटणी व विकलेल्या भागाची किंमत ही माहिती दाखवली आहे. जनावरांपासून येणाऱ्या उत्पन्नाचे माहितीप्रमाणेंच या माहितीवरूनहि संस्थानांतील शेतीचा धंदा फक्त पोट भागवण्यापुरता कसा आहे हें दिसून येईल. सर्व धान्यें मिळून दर कुटुंबास सरासरी ७·१ मण धान्य होतें. यापैकीं फक्त १·५ मण धान्य विक्रीस जातें. बहुतेक सर्व (१ मण) विक्री ज्वारीची आहे. राहिलेल्यांतील मोठा भाग (०·४) बाजरी असून इतर धान्यांची विक्री अगदींच थोडी आहे. सरासरी प्रत्येक कुटुंबाचे घरीं ठेवलेलें एकूण धान्य अवघें ५·७ मण भरतें. यावरून शेतकरी शेतीचे धंद्यावर पोटसुद्धां भागवूं शकत नाहीं हें दिसून येतें. पाटाखालील गांवांची स्थितीसुद्धां या बाबतींत कोरडवाहू भागापेक्षां मोठीशी चांगली आहे असें नाहीं. बागायती पिकांचे बाबतींत, विशेषतः उंसाचे बाबतींत, पाटाखालील गांवांचें उत्पन्न जास्त असलें तरी या कोष्टकांत दाखवलेल्या पिकांचे बाबतींत पाटाखालील गांवांचें उत्पन्न इतर गांवांहून कमी दिसतें. पाटाखालील गांवांत एकूण होणाऱ्या धान्याचें प्रत्येक कुटुंबामागें सरासरी प्रमाण ६·५ मण पडतें तर कोरडवाहू गांवांत तें प्रमाण ७·६ पडतें.

वेगवेगळ्या पिकांचे बाबतींत, प्रत्येक कुटुंबाचें सरासरी उत्पन्न लक्षांत घेतल्यास, ज्वारी, बाजरी, खपला, साळ, हरभरा, भुइमूग, मटकी, तूर, करडी, हुलगे असा उत्पादित मालाचा क्रम लागतो. ज्वारीचें उत्पादन पाटाखालील व कोरडवाहू या दोनहि भागांत सारखेंच दिसतें. बाजरीचें उत्पादन मात्र कोरडवाहू भागांत पाटाखालील भागापेक्षां बरेंच जास्त दिसतें. खपला गहूं दोन्ही भागांत साधारण सारखाच होतांना दिसतो तर साळीचें व हरभऱ्याचें उत्पादन पाटाखालील भागांत बरेंच जास्त असलेलें आढळून येतें. मटकी, हुलगे, मूग वगैरे धान्यें थोड्याच प्रमाणांत व तींहि फक्त कोरडवाहू भागांत आढळून येतात. याचा अर्थ पाटाखालील गांवांत तीं मुळींच येत नसावींत असा नाहीं. हीं पिकें अगदींच थोडीं काढलीं जात असल्यामुळें व पाटाखालील गांवांत इतर, विशेषतः बागायती, उत्पादन बरेंच असल्यामुळें तीं नमूद केलीं गेलीं नसावींत. भुइमूग व करडी या गळिताच्या धान्यांचें उत्पादन फारच थोडें आढळतें. फलटण येथें तेलाचे घाणे असले तरी गळिताचीं धान्यें मात्र तेल्यांस बाहेरून कां आणावीं लागतात हें येथें लक्षांत येईल.

कडब्याचें सरासरी दर कुटुंबामागें प्रमाण ५४७·५ पेंढ्या असें बसत असून पाटाखालील गांवांत तें जास्त ६५४·१ व इतर गांवांत कमी ४७८·९ बसतें. विक्रीचें प्रमाण अगदींच थोडें असून दोन्ही प्रकारच्या गांवांत २ रुपयांचे आंत आहे. कोरडवाहू गांवांत बाजरीचें उत्पादन बरेंच जास्त असल्यानें सरमाडाचें प्रमाणहि त्या गांवांत पाटाखालील गांवांपेक्षां पुष्कळच जास्त आहे. सरमाडाची विक्री अगदींच थोडी आहे.

कोष्टक नं. ७—बागाईत पिकांच्या विक्रीचें उत्पन्न

गांवें	कुटुंबें		ऊंस	कांदे	केळीं	मोसंबी	डाळिंबें	कलिंगडें	एकूण बागाईत
	एकूण	शेतकरी	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये
पाटाखालील									
कुसूर	११४	९९	४६५०	१८८	...	...	...	...	४८३८
कांबळेश्वर	८९	८३	...	...	...	...	...	...	...
भुंजवडी	१२५	११४	९०००	...	...	३५०	....	...	९३५०
एकूण...	३२८	२९६	१३६५०	१८८	...	३५०	...	...	१४१८८
सरासरी			४६·१	०·६	...	१·१	...	...	४७·९
इतर									
विंधी	१६५	१३४	...	४	...	...	...	...	४
दुधेबावी	२२५	१९८	७५००	४	३८५	...	५०	३१	७९७०
निर्गुडी	१४०	११९	...	७००	२५०	१०००	...	...	१९५०
एकूण...	५३०	४५१	७५००	७०८	६३५	१०००	५०	३१	९९२४
सरासरी			१६.६	१·५	१·४	२·२	०·१	०·०६	२२
एकूण सहा गांवें	८५८	७४७	२११५०	८९६	६३५	१३५०	५०	३१	२४११२
सरासरी			२८·३	१·१	०·८	१·८	०·०६	०·०४	३२·४

कोष्टक नं. ७ मध्यें बागाइती पिकांच्या विक्रीचें उत्पन्न दाखविण्यांत आलेलें आहे. कोष्टकांत घेण्यांत आलेल्या पिकांचा बहुतेक सर्व भाग विक्रीकडेच जात असल्यामुळें या पिकांच्या विक्रीचें रोख उत्पन्न हेंच या कोष्टकांत दाखविण्यांत आलें आहे. शिवाय माहिती घेतांना असें आढळून आलें कीं या पिकांचें उत्पन्न नक्की किती झालें हें बऱ्याच शेतकऱ्यांस सांगतां येत नाहीं. कांहीं जणांनीं माल उक्ता विकलेला असतो. कांहीं जण उंसाच्या गाड्या विकतात; कांहीं गूळ करून विकतात; कांहीं दोन्ही करतात. यामुळें त्या पिकांचें उत्पन्न त्यांच्या विक्रीपासून आलेल्या रोख उत्पन्नावरून दाखविणेंच जास्त शक्य दिसलें.

पाटाखालील गांवांतील बागाइती पिकांत उंसाचें पीक अतिशय महत्त्वाचें असलेलें दिसून येतें. सरासरीनें दर कुटुंबामागें बागाइती पिकांचे विक्रीपासून रु. ४७.९ आलेले आहेत. त्यांपैकीं रु. ४६.१ इतके उंसापासून आलेले आहेत. पाटाखालील तीन गांवांपैकीं कांबळेश्वर या गांवांत उंसापासून मुळींच उत्पन्न आलेलें नाहीं असें कोष्टकावरून दिसतें. या गांवांत फक्त ५॥ एकर ऊंस व तोहि नवीनच लावलेला होता. इतर शेतकऱ्यांस ऊंस लावण्याची परवानगी मिळालेली नाहीं. इतर बागाइती पिकांचें प्रमाण या भागांत फारच कमी आहे.

कोरडवाहू गांवांपैकीं दुधेबावी या गांवांत केळीं, डाळिंबें, कलिंगडें वगैरे चांगली बागाईत असून ऊंसहि लावलेला आहे. निर्गुडीमध्येंहि कांदे, केळीं, मोसंबीं यांचें चांगलें उत्पन्न आढळतें. बिबी या गांवांत बागाईत फारच थोडी आहे. या गांवांमध्यें सरासरी बागाइती उत्पन्न रु. २२ पडत असून त्यांत उत्पन्न देणाऱ्या पिकांचा क्रम ऊंस, मोसंबीं, कांदे, केळीं, डाळिंबें व कलिंगडें असा आहे.

कोष्टक नं. ८ मध्यें शेतकऱ्यांनीं काढलेल्या कर्जासंबंधीं माहिती दिलेली आहे. सावकारासंबंधीं माहिती, त्याची जात व वास्तव्य अशा दोन तऱ्हांनीं दाखविली असून, कर्जाची रक्कम, व्याजाचा दर, तारण, कर्ज काढण्याचें कारण, काळ, यांच्या वेगवेगळ्या प्रकारांनीं किती व्यवहार झाले त्याची माहिती दिली आहे. त्यानंतर आजच्या एकूण देण्याचा आंकडा दिला असून पुढें कर्जाचा इतिहास नमूद केला आहे.

कर्ज काढणाऱ्या कुटुंबांचें प्रमाण सर्व कुटुंबांशीं शें. ४८ असें पडतें. पाटाखालील गांवांत हें प्रमाण शें. ४१ इतकें कमी असून कोरडवाहू गांवांत जास्त म्हणजे शें. ५० आहे. कर्ज काढणाऱ्या कुटुंबांची संख्या व एकंदर व्यवहारांची संख्या यांचें प्रमाण १ : १.५ असें पडतें. कर्ज घेणाऱ्यांमध्यें शेतकरी व इतर व्यवसायी असे भाग पाडले आहेत त्यांत अर्थातच शेतकऱ्यांची संख्या जास्त भरते. सावकारांमध्यें मराठा व धनगर जातींचें प्रामुख्य आढळतें हें खालीं शेतकरी-सावकारांच्या व्यवहारांची संख्या सर्वांत मोठी असलेली दिसते त्यास पूरक असें आहे. त्यांचेखालीं वाणी, जैन वगैरेंचा व नंतर इतर हिंदु, इतर अस्पृश्य, महार व ब्राह्मण असा क्रम लागतो.

सावकारांचे वास्तव्याचे बाबतींत गांवचा, संस्थानांतील इतर गांवचा, बाहेरील व शेवटीं फलटणचा, असा क्रम लागतो.

कर्जाच्या मुद्दलाचें वर्गीकरण पाहतां १०० ते १५० या वर्गांत सर्वांत जास्त (१८२) व्यवहार झालेले दिसतात. ४९ व आंत, ५० ते १०० व १५० ते २०० या प्रत्येक वर्गांत साधारण ९० चे आसपास इतके व्यवहार झालेले आहेत. शेतकऱ्यास लहान कर्जाची जरूरी किती भासते हें एकूण ६०४ व्यवहारांपैकीं ४६० व्यवहार २०० रु. चे आंतील मुद्दलाचे आहेत यावरून लक्षांत येईल.

व्याजाच्या दराचे वर्गीकरणांत रु. १६ ते २० या दरानें ⅓ हून जास्त व्यवहार झालेले दिसतात. एक रुपयास दर महिन्यास एक पैसा व्याज हा दर शेतकऱ्यांत फार प्रचलित आहे हें यावरून दिसून येईल. त्याहून खालीं क्रम रु. ११ ते १५ या दराचा लागतो. कोऑपरेटिव्ह सोसायट्यांचा व्याज वेळीं न देणाऱ्यांना १२॥ दर असल्यामुळें या दरांत बरेच व्यवहार आढळून येत असावेत. २१ ते २५ व २६ ते ३० यापेक्षां ३१ ते ४० या दरांत व्यवहार जास्त दिसतात याचें कारण एक रुपयास दर महिन्यास २ पैसे हा दरसुद्धां बरेच ठिकाणीं प्रचलित आहे हें असावें. एकंदर व्यवहारांत कबजे गहाणाच्या व्यवहारांचें प्रमाण ११ स १ पडतें. साधारण व्यवहार बिनव्याजी कर्जाचे आहेत.

कर्जास कोणतेंहि तारण नसल्याचे व्यवहार जवळजवळ निम्मे आहेत. त्यांत फार मोठी संख्या हातउसन्या कर्जाची आहे. शेतकरी माहितीच्या शेतकऱ्यांस कर्ज देतांना व्याजाचा दर मोठा लावत असले तरी तारण मागत नाहींत असें याचें कारण असावें. प्रॉमिसरी नोटीचे तारणावर झालेल्या व्यवहारांची संख्या एकंदर व्यवहारांचे संख्येच्या ¼ हून थोडी जास्त आहे. तारणगहाण जमीन या वर्गांत त्याहून थोडे जास्त व्यवहार येतात. कबजेगहाण जमीनीचे व्यवहार यांचेहून फारच कमी (जवळजवळ निम्मे) दिसतात. तारणगहाण घर अगर ऐवज अगर कबजेगहाण जमीन यांवर अगदींच थोडे व्यवहार झालेले आहेत.

कर्ज काढण्याच्या कारणांचें वर्गीकरण पाहतां अनुत्पादक कारणांसाठीं काढलेलीं कर्जे व उत्पादक कारणांसाठीं काढलेलीं कर्जे यांच्या संख्या साधारण सारख्याच (एकूण व्यवहारांच्या शें. ४० इतक्या) असलेल्या दिसतात. अनुत्पादक कारणांत फार मोठा वांटा प्रापंचिक खर्चाचा असून लग्न इत्यादि धार्मिक कार्यांचा वांटा त्या मानानें बराच लहान आहे. उत्पादक खर्चांत जमिनीवरील खर्च, जनावरांसाठीं खर्च व इतर धंद्यासाठीं खर्च या कारणांची साधारण सारखीच संख्या आढळते. एकूण व्यवहारां-पैकीं ७ टक्के व्यवहार जुनें कर्ज फेडण्यासाठीं झालेले आहेत.

कर्ज काढलेल्या काळाचें वर्गीकरण करतांना युद्धकाळांतहि शेतकऱ्यांची स्थिति पुरेशी सुधारली नाहीं असें गेल्या दोन वर्षांत काढलेल्या कर्जाच्या मोठ्या संख्येवरून

दिसतें. एकंदर व्यवहारांशीं गेल्या दोन वर्षांत झालेल्या व्यवहारांचें प्रमाण हें पाटाखालील गांवांत कोरडवाहू गांवांपेक्षां जास्त असलेलें दिसतें. यावरून असेंहि एक अनुमान काढतां येईल कीं गेल्या दोन वर्षांत शेतीधंद्यास तेजी चढल्यामुळें धंद्यांत घालण्यासाठीं हीं कर्जें काढलीं गेलीं असावींत. विशेषतः गुळाचे भाव चढल्यामुळें ऊंस लावण्यास बऱ्याच शेतकऱ्यांनीं सुरवात केली. त्यासाठीं हीं कर्जें काढलीं जाणें शक्य आहे.

आजचें एकूण देणें पाटाखालील गांवांत सरासरी दर कुटुंबास ४०१·१ इतकें असून प्रत्येक व्यवहार सरासरी रु. २६५·४ चा आहे. कोरडवाहू गांवांत हें प्रमाण बरेंच कमी — दर कुटुंबास सरासरी रु. २९२·८ व दर व्यवहार रु. १९५·४ चा — पडतें. पाटाखालील गांवांतील जमीन हें जास्त चांगलें तारण समजलें जात असल्यानें व तेथील शेतीधंदा हा जास्त भांडवली असल्यानें असें होणें साहजिक आहे.

निम्म्याहून जास्त व्यवहारांत, कर्जांत व आतांचे देण्यांत फरक नाहीं; व त्यांतील मोठा वांटा व्याज वेळचे वेळीं गेलेल्या कर्जांचा आहे. कमी झालेल्या कर्जांची संख्या फारच कमी आहे. एक तृतीयांशाहून जास्त व्यवहारांत कर्ज वाढलें असून गेल्या दोन वर्षांचें व्याज थकलेल्यांची संख्या बरीच मोठी आहे. यावरूनहि युद्धकाळांत शेतकऱ्यांची स्थिति फारशी सुधारली नसावी असें दिसतें.

कोष्टकाचे दुसऱ्या भागांत हीच सर्व माहिती वेगवेगळ्या सावकारांचे प्रकारावर दिली आहे. सर्वांत जास्त (निम्म्याहून अधिक) व्यवहार शेतकरी–सावकारांनीं केलेले आढळतात. अर्थातच शेतकऱ्यांनीं गांवांतले गांवांत जास्त कर्जें दिलेलीं आढळतात. १०० ते १५० रुपये मुद्दलाचीं कर्जें शेतकरी–सावकारांनीं सर्वांत जास्त दिलेलीं आहेत. यांनीं केलेल्या व्यवहाराचा बराच मोठा भाग रु. २०० चे आंतील व्यवहारांचा आढळतो. एक पैसा दर (द. सा. द. शें. रु. १८।।।) हा यांच्यांत जास्त प्रचलित असलेला आढळतो. हातउसनीं दिलेलीं कर्जें यांचे व्यवहारांत बरींच (शें. ४४) आढळून येतात. तारणामध्यें प्रमुख प्रकार प्रॉमिसरीनोट, कबजेगहाण जमीन व तारणगहाण जमीन हे याच अनुक्रमानें आढळून येतात. विशेषतः कबजेगहाण जमिनीचे तारणावर झालेल्या व्यवहारांपैकीं बराचसा व्यवहार याच वर्गानें केलेला दिसतो याचें कारण उघडच आहे.

राहिलेल्या वर्गांचा क्रम व्यापारी, सोसायटी, सावकार व धनगर असा लागतो. खेडेगांवांत व्यापार करणाऱ्यांचा एक प्रमुख पोटधंदा सावकारी हाच असतो हें लक्षांत घेतल्यास त्यांच्या जास्त संख्येचें कारण सहजच लक्षांत येईल. पाहणीच्या गांवांपैकीं मुंजवडी हें गांव सोडून सर्व गांवीं सोसायटी असूनहि सर्व व्यवहारांच्या फक्त शें. ८ इतके व्यवहारच सोसायटीचे आहेत त्याचें कारण सोसायटीचे तारणाबाबतचे व कर्ज वापरण्याबाबतचे कडक नियम हें असावें. सोसायटीच्या व्याजाचा दर शेतकरी व व्यापारी

सावकारांहून बराच कमी आहे. पण इतर वर्गातील सावकार हातउसन्या कर्जापासून वेगवेगळ्या सर्व प्रकारच्या तारणावर कर्ज देतांना दिसतो. सोसायटीचे सर्व व्यवहार तारणगहाणावर चालतात. त्यामुळें दुसऱ्या सावकारांकडून कर्ज काढणें शेतकऱ्यांस जास्त परवडतें असें दिसतें.

वेगवेगळ्या वर्गांनीं दिलेल्या कर्जाकडे पाहतां सोसायटीनें केलेल्या व्यवहारांचा बराच भाग रु. १०० ते ३०० या मुद्दलाच्या कर्जाचा असलेला दिसतो. सावकारी ज्यांचा धंदा नोंदला गेला आहे अशांनीं दिलेलीं कर्जे '४९ व आंत' या वर्गापासून ते '३०० ते ४००' या वर्गापर्यंत साधारण सारखीं वांटलेलीं दिसतात. व्यापाऱ्यांनीं दिलेल्या कर्जाचा बराचसा भाग ३०० रु. पर्यंतच्या कर्जाचा दिसतो.

सोसायटीचे व्याजाचे दर ९॥ व १२॥ असे आहेत. सावकारांचे व्यवहार ११ ते १५ या दरांत सर्वांत जास्त आहेत. व्यापाऱ्यांचे व्यवहार १६ ते २० या दरांत जास्त आहेत.

तारणाचे बाबतींत व्याज नसलेले खात्यावरील व्यवहार अर्थातच व्यापाऱ्यांत जास्त सांपडतात. बाकीच्या बाबतींत वेगवेगळ्या वर्गांत फारसा फरक दिसून येत नाहीं. कोणत्या कारणासाठीं कर्ज दिलें हें बघतां सोसायटीनें दिलेल्या कर्जाचा सर्वांत मोठा भाग जमीन घेणें व उत्पादक कारणांत आढळतो तर इतर सर्वांनीं दिलेल्या कर्जापैकीं बऱ्याच कर्जाचें कारण प्रापंचिक खर्च हें असल्याचें दिसतें.

कर्जाचा काळ पाहतां सोसायटीनें गेल्या दोन वर्षांत फारच थोडीं कर्जे दिलेलीं आढळतात. त्याचे आधीं मात्र सोसायटीचीं कर्जे नियमित घेतलीं गेलीं असल्याचें दिसतें. तेव्हां सोसायटीचे व्यवहारांत जुन्या कर्जाचें प्रमाण बरेंच जास्त आहे. अशा लांब मुदतीच्या जुन्या कर्जाचें प्रमाण इतर सावकारांच्या व्यवहारांत बरेंच कमी आहे. सावकारांच्या वेगवेगळ्या वर्गाचें एकंदर कर्जव्यवहारांतील स्थान खालील शेंकडेवारीवरून लक्षांत येईल.

वर्ग	शें. व्यवहारसंख्या	शें. देणें
सोसायटी	८	१३
सावकार	५	६
व्यापारी	१४	१६
शेतकरी	५३	४७
धनगर	४	३
इतर	१३	१२

कोष्टक नं. ९ मध्यें शेतकऱ्यांनीं कसलेल्या शेतजमिनीच्या आकाराप्रमाणें त्यांचे गट पाडून त्या गटांची माहिती दिलेली आहे. शेतजमिनीचा आकार लक्षांत घेतांना येथें

वेगवेगळ्या प्रकारच्या सर्व जमिनीचें जिराईत जमिनींत पुढील प्रमाणांत रूपान्तर केलें आहेः– १ एकर पाटाखालीं भिजणारी जमीन = ४ एकर जिराईत जमीन; १ एकर विहिरीखालीं भिजणारी जमीन = २ एकर जिराईत जमीन. जमिनीचे आकारांत फक्त कसलेल्या जमिनीचा अंतर्भाव केलेला आहे. अशा तऱ्हेनें सर्व जमिनींचें जिराईत एकरांत मापन करून घेऊन मग कसणाऱ्या शेतकऱ्यांचे केलेल्या जमिनीच्या आकारावर आठ गट पाडले आहेत. याशिवाय शेतमजुरी हा मुख्य धंदा असणाऱ्यांचा एक व इतर धंदा करणाऱ्यांचा एक असे दोन गट पाडले आहेत.

वेगवेगळ्या गटांत असणाऱ्या कुटुंबांचें प्रमाण पहातां (२० ते २५ एकरांचा) ओ गट सोडून बाकी सर्व शेतकरी गटांत साधारण सारखी वांटणी झालेली दिसते. त्यांतले त्यांत ए (१० ते १५ एकर) गटांत जास्त संख्या असलेली दिसते. पाटाखालील गांवें व कोरडवाहू गांवें यांच्या वेगवेगळ्या आंकड्यांकडे पाहतां अ गटापासून औ गटापर्यंत पाटाखालील गांवांत चढता क्रम व कोरडवाहू गांवांत उतरता क्रम साधारणपणें आढळून येतो. पाटाखालीं भिजणाऱ्या जमिनीची ४ जिराईत एकरांशीं मापनांत बरोबरी केली असल्यामुळें असें होणें साहजिक आहे. केवळ शेतमजुरी करणाऱ्या गटांचें प्रमाण दोन्ही प्रकारच्या गांवांत सारखेंच दिसतें तर इतर धंदा करणाऱ्यांचें प्रमाण कोरडवाहू गांवांत मोठें दिसतें.

केलेल्या जमिनींत लोकांच्या केलेल्या जमिनीचें प्रमाण फारच थोडें आहे हें वरील जमिनीबाबतच्या कोष्टकांत दिसलेंच आहे. लोकांची केलेली जमीन ही जास्त मोठ्या जमिनींच्या गटांत वाढत जातांना दिसते. बरीच जमीन असलेले शेतकरी स्वतः जमीन न कसतां कांहीं वेळां लोकांस करण्यास लावून देतात हें याचें कारण असावें.

कुटुंबांतील एकूण माणसांची संख्या औ शिवाय सर्व शेतकरी गटांत वाढत्या जमीनगटाबरोबर फारच थोडी वाढलेली दिसते. विशेषतः पाटाखालील गांवांत ही वाढ अतिशयच थोडी आहे. इतर गांवांत हें प्रमाण त्या मानानें जास्त वाढतांना दिसतें. औ गटांत ही वाढ एकदम बरीच दिसून येते. मोठ्या जमिनी या संयुक्त कुटुंब असल्यामुळें तशा राहणें हें याचें एक कारण असूं शकेल. केवळ शेतमजुरी व इतर धंदा करणाऱ्यांत सरासरी कुटुंबांतील माणसांची संख्या शेतकऱ्यांपेक्षां कमी असलेली दिसते.

न मिळवत्या माणसांची संख्या वाढत्या जमिनीच्या गटांबरोबर थोड्या प्रमाणांत पण वाढतांना दिसते. मिळवत्या माणसांत शेती व शेतमजुरी करणाऱ्यांचें प्रमाण तसेंच वाढत जातांना दिसतें. शेतीबरोबर इतर धंदा करणाऱ्यांचें व केवळ शेतमजुरी करणाऱ्यांचें प्रमाण मात्र अर्थातच वाढत्या जमीनगटाबरोबर कमी होत जातें. केवळ शेतमजुरी करणाऱ्यांची व केवळ इतर काम करणाऱ्यांची संख्या शेतकरी गटांत फारच कमी आढळते.

उत्पन्नाचे आंकडे फक्त रोख मिळालेल्या उत्पन्नाचे आहेत. बलुत्याच्या उत्पन्नाची मात्र किंमत करून लिहिलेली आहे. घरीं ठेवलेल्या शेतमालाचें व जनावरांपासून मिळालेल्या पदार्थाचें फार मोठें उत्पन्न यांतून वगळलें गेलें आहे हें लक्षांत ठेवून या आंकड्यांकडे बघितलें पाहिजे. मजुरीपासून मिळणारें उत्पन्न हें शेतमजुरी हा मुख्य धंदा असणाऱ्यांमध्यें सर्वात जास्त (पाटाखालीं १४८·४; कोरडवाहू १११·२) असून वाढत्या जमिनीच्या गटांमध्यें तें कमी कमी होत गेलें आहे व औ गटांत तें फारच कमी आहे. गाडीभाडें करून फारसें उत्पन्न कोठेंच आलेलें दिसत नाहीं. बलुतेदार हे इतर धंदा प्रामुख्यानें करणाऱ्यांच्या गटांत बरेच आले असून त्या गटांत बलुत्याचें सरासरी उत्पन्न पाटाखालीं १०·६ व इतर भागांत १२·३ पडतें. इतर उत्पन्न या सदराखालीं, परगांवाहून येणारे पैसे, येणारें व्याज, खंड, पेन्शन, इतर धंद्याच्या विक्रीचें उत्पन्न वगैरे संकीर्ण बाबी येतात. अशा वेगवेगळ्या बाबी यांत एकत्र आल्यानें याचे रकमांत सारखेपणा असा विशेष दिसून येत नाहीं. कोरडवाहू भागांतील केवळ इतर काम करणाऱ्या गटाचें यांतील सरासरी उत्पन्न बरेंच जास्त (११३·७ रु.) आहे याचें कारण घोंगड्या विणण्याचा धंदा त्या भागांत बराच चालतो हें असावें.

जनावरांपासून येणारें रोख उत्पन्न वाढत्या जमीनगटांप्रमाणें फारसें बदलतांना दिसत नाहीं. साधारणपणें बऱ्याच गटांत दिसून येणारी गोष्ट म्हणजे इतर गांवांतील हें उत्पन्न पाटाखालील गांवांपेक्षां जास्त आहे. बाकी वेगवेगळ्या गटांत पडणाऱ्या उत्पन्नांतील तफावतीचा विशेष मेळ घालतां येत नाहीं.

शेतमालाच्या विक्रीपासून येणाऱ्या उत्पन्नांत वाढत्या जमिनीच्या गटाबरोबर सारखी वाढ दिसून येते. १० एकरांचे खालील गटांत ही विक्री कोरडवाहू भागांत जास्त दिसून येते तर वरील गटांत पाटाखालील भागांत ती जास्त दिसते. क १ व क २ गटांत या बाबीखालीं येणारी विक्री ही खंड अगर वांटा म्हणून आलेल्या धान्याची होय.

एकूण रोख उत्पन्नाचे आंकड्यांकडे पाहतां अगदीं खालच्या गटांत व अगदीं वरच्या गटांत तें जास्त व मधल्या गटांत कमी असलेलें दिसून येतें. क १ व क २ या गटांचीं रोख उत्पन्नें ओ गटाहूनसुद्धां जास्त असलेलीं आढळतात. पण यांत असें लक्षांत ठेवलें पाहिजे कीं क १ व क २ या गटांस घरचें धान्यादि उत्पन्न जवळजवळ मुळींच नाहीं. तेव्हां हें रोख उत्पन्न हाच त्यांच्या उत्पन्नाचा मोठा भाग आहे. उलट ओ, औ या गटांच्या एकूण उत्पन्नाचा रोख उत्पन्न हा कमी महत्त्वाचा भाग आहे. घरीं ठेवलेलें त्यांचें धान्य, जनावरांपासूनचें उत्पन्न हें यांत धरलें जात नाहीं. हेंच कारण अ गटाचें रोख उत्पन्न त्याचेहून जास्त जमिनीच्या गटाच्या रोख उत्पन्नापेक्षां जास्त दिसतें त्याचें असावें. औ गट सोडून इतर प्रत्येक गटांत त्यांतील पाटाखालील कुटुंबाच्या सरासरी रोख उत्पन्नापेक्षां इतर भागांतील कुटुंबाचें सरासरी रोख उत्पन्न कमी आहे. औ गटांत मात्र इतर भागांतील सरासरी उत्पन्न हें

पाटाखालील भागापेक्षां जास्त भरतें. हा फरक मुख्यतः 'इतर' उत्पन्नांत पडतो. याचीं कारणें घोंगडीचा धंदा करणारे बरेच धनगर लोक मोठ्या जमिनीचे मालक आहेत व रेल्वे जवळ असल्यामुळें व जमिनीची उत्पादकता कमी असल्यामुळें बाहेरगांवीं (पुणें, मुंबई, सुरत, या बाजूस) कामास जाऊन घरीं पैसे पाठविणारे लोक या भागांत बरेच आढळतात हीं असूं शकतील.'

या कोष्टकांत फक्त बैल, गाई, रेडे, म्हशी, खोंड, कालवडी, रेडे, व रेडया या जनावरांचा समावेश केला आहे. कामाच्या बैलांचें व इतर जनावरांचें प्रमाण अपेक्षेप्रमाणेंच वाढत्या जमिनीच्या गटांबरोबर वाढत जातें. म्हशींचे बाबतींत कोष्टकांत असा कांहींच नियमितपणा दिसत नाहीं; मात्र सर्व गटांत कोरडवाहू भागांत म्हशींचें प्रमाण जास्त दिसून येतें, याबद्दल वरील एका कोष्टकांत चर्चा केलीच आहे.

कर्जाच्या रकमा एकूण आज असलेल्या देण्याच्या दाखविल्या आहेत. ज्या प्रमाणांत शेती जास्त भांडवली व जमिनीचें तारण मोठें त्या प्रमाणांत कर्जहि मोठें असें साधारणपणें दिसून येतें. औ गटांत सर्वात जास्त सरासरी कर्ज आहे. इतर गटांत दर वेळीं कमी जमिनीच्या गटांबरोबर कर्ज कमी होत गेल्याचें दिसत नाहीं; पण साधारणपणें तशी प्रवृत्ति दिसून येते. क १ गटांत क २ गटापेक्षां कर्ज कमी आहे याचें कारण शेतमजुरांना कांहीं मोठें तारण नसल्यानें त्यांस कर्ज मिळणें कठीण असतें; उलट इतर धंदा करणारांस भांडवलाची जरूर असते व उत्पन्नाचीं साधनें (उदा. घोंगड्यांचे माग) व उत्पादित माल हें मोठें तारण त्यांस ठेवतां येतें हें असावें.

परिशिष्ट ए

बांधावयाच्या सार्वजनिक इमारती

पहिलीं पांच वर्षे

(१) अधिकारी व सरकारी नोकरांसाठीं घरें (कर्ज काढून)

(२) मुलींची शाळा

(३) पोलिस क्वार्टर्स

(४) कपाशी व गूळ बाजार (कर्ज काढून)

(५) पी. डब्ल्यू. डी. स्टोअर

(६) फिरतीस उपयोगी बंगले व चावड्या—साखरवाडी, फलटण, कारडगांव, आदरकी, तरडगांव, निंबळक, व बरड येथें.

(७) साप्ताहिक बाजारासाठीं जागा (कर्ज काढून)

(८) सार्वजनिक संडास व स्नानगृहें (फलटण शहर)

(९)*शेतकी, औद्योगिक व प्राथमिक शाळांस इमारती
(१०)*फलटण येथील रुग्णालय व अनुषंगिक इमारती
(११)*आदरकी, साखरवाडी, तरडगांव, निंबळक व बरड येथें दवाखाने व अनुषंगिक इमारती.

पुढील वर्षे

(१) हायस्कूलसाठीं जादा इमारत
(२) कचेऱ्यांसाठीं जादा इमारत
(३) स्त्रियांसाठीं क्लब
(४) क्लब हद्दींतील बंदिस्त बॅडमिंटन कोर्ट
(५) ग्रंथालयासाठीं इमारत
(६) सार्वजनिक नाट्यगृह (कर्ज काढून)
(७) गुदामें
(८) हायस्कूलसाठीं पॅव्हिलियन.

परिशिष्ट ऐ

समितीचे कामासाठीं झालेला खर्च

बाब	रक्कम		
	रु.	आ.	पै
१ सभासदांचा प्रवासखर्च, प्रवासभत्ता वगैरे	५४१	१२	९
२ नोकरवर्गाचा पगार वगैरे ...	१,५०६	११	६
३ नोकरवर्गाचा प्रवासखर्च, प्रवासभत्ता वगैरे	३०८	५	६
४ स्टेशनरी, पुस्तकें, पोस्टेज ...	२२९	११	६
५ इतर	५७	२	६
एकूण ...	२,६४३	११	९

ह. कृ. परांजपे
चिटणीस

ध. रा. गाडगीळ
अध्यक्ष

* यांचा खर्च शिक्षणाच्या व वैद्यकीय मदतीच्या योजनांत धरलेला आहे.

परिशिष्टें

परिशिष्ट ओ

समितीपुढें साक्षी देणाऱ्या नागरिकांचीं नांवें

(१) श्री. विनायक भिकाजी देशपांडे

(२) श्री. श्रीपाद माधव दाणी

(३) श्री. मोतीराम नथुराम दोशी

(४) श्री. बाजीराव आनंदराव पवार, अध्यक्ष, फलटण नगरपालिका

(५) श्री. विश्वंभर शंकर झिरपे, अध्यक्ष, फलटण लोकलबोर्ड.